

Tartu Ülikool
Filosoofia ja semiootika instituut

HANS-GEORG GADAMER JA KANTIAANLIKUD KUNSTIKÄSITLUSED

Filosoofia eriala bakalaureusetöö

Martin Piir

Juhendaja Andrus Tool

Tähemärkide arv: 56 512

2022

Sisukord

Sisukord	1
1. Sissejuhatus	2
2. Immanuel Kanti õpetus esteetilisest otsustusjõust	6
2.1. Vaba ja sõltuva ilu doktriin („Otsustusjõu kriitika“ 16. paragrahv).....	10
2.2. Ilu ideaali doktriin („Otsustusjõu kriitika“ 17. paragrahv)	12
2.3. Intellektuaalne huvi ilu vastu („Otsustusjõu kriitika“ 42. paragrahv)	14
3. H-G. Gadameri kriitika Kanti „Otsustusjõu kriitika“ osas	17
3.1. Poleemika Kanti tõekäsitluse üle	17
3.2. Kanti esteetikakontseptsiooni kesksete mõistete ajaloolised tähendusväljad	18
3.2.1. <i>Sensus communis</i>	18
3.2.2. Otsustusjõud	19
3.2.3. Maitse	20
3.3. Gadamer Kanti vaba ja sõltuva ilu doktriinist	21
3.4. Gadamer Kanti ilu ideaali doktriinist	22
3.5. Gadamer Kanti käsitlusest loodusliku ja kunstilise ilu üle.....	23
4. Kristin Gjesdali hinnang Gadameri Kanti-käsitlusele	25
Kokkuvõte	28
Kasutatud kirjandus.....	30
Resümee	31

1. Sissejuhatus

Käesolev bakalaureusetöö käsitleb Hans-Georg Gadameri kunstifilosoofilisi vaateid. Siiski ei taotle see kogu Gadameri kunstikontseptsiooni analüüsi, vaid vaatleb üksnes üht osa sellest, nimelt tema kriitikat 19. sajandil ja 20. sajandi esimesel poolel domineerinud kunstikäsitluste aadressil. See teema on aga vaatluse all eelkõige filosoofia-ajalooliselt, täpsemalt niivõrd, kui Gadamer seostab tema poolt kritiseeritavad kunstikäsitlused Immanuel Kanti esteetikaga.

Gadamer väidab, et alates 19. sajandist, kui moodsad loodusteadused oma võidukäiku alustasid, muutusid nad suure hulga inimeste silmis tõe etaloniks, sest suutsid (vähemalt näiliselt) jõuda objektiivsete ja apodiktiliste teadmiseni, mille läbi hakkas hoogu võtma seninägematult kiire tehnoloogiline areng, mis kestab tänaseni. Selle valguses hakati aga kunsti vaatlema kui vaimuelu pelgalt esteetilist nähtust (Gadamer, 2004, lk 76), millel ei saa olla sellist pretensiooni tõe, nagu eeldatavasti on moodsal loodusteadusel. Gadamer üritab oma peateoses „Tõe ja meetod“ aga näidata, et mitte ainult teaduses, vaid ka kunstis leidub teatud sorti tõe, mis küll erineb teaduslikust tõest, kuid pole selle suhtes alaväärtuslik. (Gadamer, 2004, lk 84)

Gadamer vastandab kahte tüüpi kunstikäsitlust. Esiteks, kunstist osa saamine kui *Erlebnis*, mis kujutab endast vaid kunstilisi elamusi pelgalt kunstiteose vahetult tajutavatest omadustest. See tähendab, et igasuguseid vahetult mittetajutavaid elemente nagu eesmärki, funktsiooni, tähendust või ajaloolist konteksti ignoreeritakse. (Gadamer, 2004, lk 74) Teisalt, kunstist osa saamine kui *Erfahrung*, mis on aga omalaadi tõekogemus ja maailmatunnetus. *Erfahrung* kutsub kunstist osasaajas esile sügavaid ja ehtsaid kogemusi, mis teda kui inimest muudavad. (Gadamer, 2004, lk 86)

Erlebnis-tüüpi kunstist osasaamise aluseks on subjekti hoiak, mida Gadamer nimetab esteetiliseks teadvuseks. Kui inimene saab kunstist osa vaid läbi esteetilise teadvuse, ei eelda ta seda, et kunstiteosesse võiksid olla kätketud tõesed, mis aitaksid tal jõuda paremale arusaamisele maailmast ja iseendast ning seeläbi ennast muuta. Esteetiline teadvus põhineb esteetisel eristusel, see tähendab teose eristamisel maailmast. (Gadamer, 2004, lk 74) Teose tähendus taandatakse vaid esteetilistele

kvaliteetidele. Kõik muud aspektid kunstiteose juures jäetakse tähenduseta kõrvale. (Gadamer, 2004, lk 74) Varasemalt oli kunst igapäevaelu osa, näiteks maalid kirikus või muusika pidulikul koosviibimisel, mis täitis oma funktsiooni. Esteetilise teadvusega paralleelselt kujunesid aga välja spetsiifilised kohad kunsti esteetiliseks nautimiseks. Kujutava kunsti jaoks loodi eraldi muuseumid ning muusika jaoks eraldi kontserdimajad. (Gadamer, 2004, lk 75) Gadamer leiab, et säärane olukord soodustab esteetilise teadvuse kujunemist, sest kunstiteos on oma algsest kohast, kuhu ta kuulus, lahti rebitud. Kuna Gadameri jaoks on kunst omalaadi tõekogemus ja maailmatunnetus, siis ta leiab, et muuseumis või kontserdimajas kunstist osa saamisel on selleni raskem jõuda, sest kunstiteos on justkui välismaailmast eraldatud ning ei täida enam oma algset funktsiooni. (Gadamer, 2004, lk 76)

Gadamer leiab, et selle tõttu kaotab oma senise koha maailmas ka kunstnik, kelle koht ühiskonnas on muutunud ebamääraseks. Varasemalt oli tavaline, et kunstnik täitis tellimustöid. Talle oli tellija poolt antud spetsiifiline teema, kunstiteos oli mõeldud spetsiifiliseks sündmuseks ning ta sai oma töö eest tasu. Moodne, vaba kunstnik, kes loob kunsti innustatuna pelgalt omaenda subjektiivsest inspiratsioonist, muutub ühiskonna suhtes kõrvalseisjaks; mistõttu ei tulevat kunstniku elu ega tema kunsti enam mõõta tavaühiskonna moraali standardite järgi. Lisaks pole kunsti adressaadiks enam kirik või valitseja, vaid kunstinäitus, kuhu inimesed tulevad esteetilise elamuse kogemise eesmärgil. (Gadamer, 2004, lk 76)

Lõpuni arendatud esteetilise teadvuse jaoks kaotab kunstiteos oma ühtsuse. Teos saab pelgaks sõlmpunktiks kõikidele kunstiteosest ajendatud võimalikele elamustele. Kunstiteos ise eksisteerib ainult nendes subjektiivsetes elamustes. Sellest tulenevalt lõhub selline käsitlus aga kunstiteose ühtsuse ning jätab järgi vaid subjektiivsete muljete paljususe. Taolise käsitluse järgijad on väitnud, et ajalises mõttes eksisteerib kunstiteos vaid käesolevas hetkes. See on loogiline, sest kunsti taandamine pelgalt elamustele viibki taoliste üksteisest lahti ühendatud elamushetkede jadani. Gadamer peab taolist kunstikäsitlust laastavaks, sest see hävitab nii kunstiteose enda ühtsuse, kunstniku identiteedi kui ka selle inimese identiteedi, kes kunstiteost nautida või lahti mõtestada üritab. (Gadamer, 2004, lk 82) Seega on *Erlebnis*-tüüpi kunstikäsitluse lõppjäreldeuseks

see, et kunstiteos kaotab oma iseseisvuse ja muutub pelgalt võimaluseks omada esteetilist elamust.

Gadamer ei nõustu iseseisvat kunstilist tähendust ja ajalugu eiravate käsitlustega. Tema käsitluse järgi pole kunst vaid hetkes eksisteeriv nähtus, mis ennast esteetiliselt teadvusele esitleb. Gadameri arvates on kunst mõistuse ja vaimu tulemus, mis on kogunenud ajalooliselt. Kunstist osa saamine on seega üks enesemõistmise viise. Enesemõistmine toimub Gadameri järgi alati selle läbi, kui inimene mõistab esmalt midagi endast erinevat. Kuna me kohtame kunstiteost maailmas ja puutume kokku kunstiteoses esineva maailmaga, siis pole kunstiteos mingi võõras universum, kuhu me hetkeks kunstiteost vaadates reisime. Selle asemel me õpime ennast läbi kunstiteose mõistma, mis tähendab, et meil on võimalik taotleda suuremat ühtsust omaenda eksistentsis. Just selle tõttu on Gadameri arvates vaja vaadelda kunsti mitte kui midagi sellist, mis eksisteerib ainult hetkes, vaid kui midagi, mis vastab inimese eksistentsi ajaloolisele olemusele. (Gadamer, 2004, lk 83-84)

Kuigi Kant ei pidanud kunsti või selle põhjal tehtavaid maitseotsustusi läbinisti subjektiivseteks, leiab Gadamer siiski, et Kant on taoliste käsitluste teerajajaks, mis kunsti tõest ja tähendusest ilma jätavad. (Gadamer, 2004, lk 36) Selleks, et mõista, kuidas Gadamer oma analüüsis taolisele järeldusele jõudis, ongi paslik järgmiseks analüüsida, millistele eeldustele Kanti filosoofia toetub ning mida Kant ise on maitseotsustuste kohta oma „Otsustusjõu kriitika“ öelnud.

Antud bakalaureusetöö eesmärgiks on võimalikult selgelt esitada kolme filosoofi – Immanuel Kanti, Hans-Georg Gadameri ja Kristin Gjesdali mõttekäike ilu ja kunsti olemusest ning nende seosest moraaliga. Lisaks toon esile nende teooriate erinevusi ja lahknevusi. Töö on oluline, sest nagu ütleb Kant, peaks iga mõistuslik inimene moraalsetest tõdedest huvitatud olema. Lisaks on kunsti ja moraali vahekord avatud küsimus, mistõttu on paslik uurida, mida ajaloo suurimad mõtlejad antud teema kohta öelnud on. Nii Kant kui ka Gadamer on filosoofid, kes omal moel ilu moraaliga seovad, ehkki Gadamer vastandub olulisel määral Kanti käsitlusele.

Töö on jaotatud kolmeks peatükiks. Esimeses peatükis käsitlen Kanti õpetust esteetilisest otsustusjõust, võttes eraldi vaatluse alla kolm paragrahvi tema „Otsustusjõu

kriitikast“, mida Gadamer eriti oluliseks peab, sest näeb nendes mitte üksnes alust moodsale kunstikäsitlusele, vaid ka suurt hermeneutilist potentsiaali. Teine peatükk ongi reserveeritud Gadameri analüüsile Kanti filosoofia, Kanti esteetikateoorias kasutatud mõistete ning „Otsustusjõu kriitika“ kolme luubi all oleva paragrahvi jaoks. Kolmandas peatükis käsitletlen Kristin Gjesdali analüüsi Gadameri Kanti-käsitlusest.

2. Immanuel Kanti õpetus esteetilisest otsustusjõust

Oma kriitilise filosoofia käsitusvaldkonna on Immanuel Kant kokku võtnud kolme küsimusega: mida ma võin teada, mida mul tuleb teha ja millele ma võin loota. (Kant, 1998, lk 677; A805/B833) Uusaegse subjekti filosoofia eeldustest lähtudes püüdis ta neile küsimustele vastuseid leida subjekti struktuuri analüüsist. Kõige üldisemalt liigendub subjekt tema käsituses kolmeks võimeks, millele saab ülejäänuid ilma eranditeta taandada:

- tunnetusvõime (*Erkenntnisvermögen*)
- lõbu ja mittelõbu tunne (*Gefühl der Lust und Unlust*)
- ihalusvõime (*Begehrungsvermögen*). (Kant, 1987, lk 16)

Otsides „Puhta mõistuse kriitikas“ vastust esimesele küsimusele jõudis ta järeldusele, et objektiivse teadmise võimalikkuse tingimuseks on aprioorsed struktuurid, mis on kätketud tunnetusvõime sellistesse komponentidesse nagu meelelisus, kujutlusvõime, aru, otsustusjõud, mõistus ja apertseptsioon. Niisuguse lahenduse „hinnaks“ oli see, et Kantil tuli eristada asja nähtumust asjast endast, piirata teadmise kehtivusvaldkond nähtumuste sfääriga ning käsitada teadmise objektiivsust selle universaalse ja paratamatu kehtivusena meelelisuse kaudu ligipääsetavate nähtumuste kohta. (Kant, 1998, lk 110-115; BXVII-BXXVI) Otsides „Praktilise mõistuse kriitikas“ vastust teisele küsimusele hõlmas ta analüüsi lisaks tunnetusvõimele ka ihalusvõime. Objektiivse, st universaalselt kehtiva moraaliseaduse saab selle järgi ihalusvõimele anda üksnes puhas mõistus. Oma kolmandas kriitikas, mis iseäranis oluliselt mõjutas järgneva aja esteetilist mõtet, hõlmab ta oma analüüsiga ka lõbu ja vastumeelsuse tunde ning otsib vastust küsimusele, kas ja kuidas oleks mõeldavad üldkehtivad otsustused, mis toetuvad sellele võimele. (Kant, 1987, lk 5) Universaalse kehtivuse tingimuseks peab ta ikka mõnesse tunnetusvõimesse kätketud aprioorseid struktuure ning arvab need antud juhul olevat kätketud (reflekteerivasse) otsustusjõusse. (Kant, 1987, lk 20) „Otsustusjõu kriitika“ uuribki antud võimesse kätketud aprioorseid tunnetustingimusi.

Nimelt kui tunnetusvõime teostub eelkõige arutunnetuse kaudu ja ihalusvõime mõistustunnetuse kaudu, siis jäävat lõbu ja vastumeelsuse tundele üle veel vaid otsustusjõud. Otsustusjõudu defineerib Kant võimena mõelda erilist (*das Besondere*) nii, et see oleks allutatud üldisele (*das Allgemeine*). “Otsustusjõu kriitikas” liigendab Kant antud võime aga kaheks – määratlevaks (*bestimmende*) otsustusjõuks ja reflekteerivaks otsustusjõuks. Kui üldine on antud, siis on otsustusjõud, mis erilise sellele üldisele allutab, määratlev. Kui aga antud on üksnes eriline, mille jaoks otsustusjõul tuleb üldine alles leida, siis on tegemist reflekteeriva otsustusjõuga. Erinevalt määratlevast otsustusjõust, mis tegeleb ettekujutuse suhtega objekti, käsitleb reflekteeriv otsustusjõud vahekordi ettekujutuse ning erinevate tunnetusvõimete ja lõbu ning vastumeelsuse tunde vahel. Transtsendentaalne printsiip, mille reflekteeriv otsustusjõud ise endale annab, seisneb selles, et käsitleda nähtuste neid aspekte, mis on jäänud aru üldise seadusandluse poolt määratlemata, just nagu oleks üks aru, ehkki mitte meie oma, andnud neile ühtsuse meie tunnetusvõime tarbeks. Reflekteeriva otsustusjõu printsiibiks on käsitada meeleliselt tajutavat maailma selle mitmekesisuses eesmärgipärasena. (Kant, 1987, lk 18-20)

Analüüsis, mida Kant reflekteeriva otsustusjõu üle teostas, pakuvad antud töö raames huvi eelkõige maitseotsustused, st. otsustused, milles otsustuse subjektile omistatakse predikaat “kaunis” („ilus“). Maitse (*Geschmack*) on see suutlikkus, mis võimaldab meil hinnata asju nende kauniduse ehk ilu (või inetuse) aspektist. (Kant, 1987, lk 44) Kant peab tõsiasjaks, et inimesed omavad maitset, ja küsib sellest eeldusest lähtudes, mida me õigupoolest teeme, kui me otsustame, et “x on kaunis”. (Kant, 1987, lk 45) Ja nagu ikka, on tema käsitlemise eesmärgiks selgitada välja kõne all oleva otsustuseliigi õigustatuse aprioorsed tingimused. Antud juhul on küsimus niisiis aprioorsetes tingimustes, mille korral oleksid õigustatud esteetilise valdkonna kohta langetatavate otsustuste intersubjektiivne kehtivus. (Kant, 1987, lk 57) Teoreetilistes tunnetusotsustustes esitatakse nähtuse objektiivne karakteristik, mille puhul on võimalik otsustada, kas see on tõene või väär, kehtiv või mitte. Kui aga millegi kohta üteldakse, et see on kaunis, siis ei ole Kanti järgi jutt selle nähtuse objektiivsest karakteristikust ning sellel puhul ei saa ka kõnelda kehtivusest samas tähenduses kui teoreetilise otsustuse puhul. “Esteetiline” tähendab tal “subjektiivne”, maitseotsustuse määratlusalus on

subjektiivne. Kui me ütleme, et mingi ese on kaunis, siis me kõneleme sellest, mida antud eseme ettekujutus meile tähendab, mida meie tunneme, kui me antud eset ette kujutame. (Kant, 1987, lk 44) Reeglina me ootame, et positiivne maitseotsustus on seotud positiivse hoiakuga antud esemesse. Pidada midagi kauniks tähendab seda, et meil on sellest heameel (*Wohlgefallen*). Heameel ei ole aga mitte objekti omadus, vaid subjekti seisund. Oma subjekti-filosoofilistest eeldustest lähtudes toob Kant välja selle komponendi subjekti struktuuris, mis on heameele aluseks – tema järgi on see “lõbu ja vastumeelsuse tunne”. (Kant, 1987, lk 97-98) Kuid heameelt on mitmesugust. Meeldivus, ilu ja hüve on kolm erinevat vahekorda ühelt poolt meie ettekujutuste ja teiselt poolt lõbu ning vastumeelsuse tunde vahel, mille alusel me eristame üksteisest erinevaid ettekujutusviise. Nüüd on küsimus selles, kuidas esteetilise otsustuse aluseks olevat heameelt täpsemalt määratleda. Lõbu meeldivast ja heameel hüvelisest on vaatamata sellele, et nad on vägagi erinevad, selles suhtes siiski sarnased, et nad on seotud huviga oma eseme eksistentsi või meil sellest oleva ettekujutuse vastu. Seevastu see heameel, mida me tunneme kauni puhul, on Kanti hinnangul vaba huvitusest – niihästi meelelisest kui ka kõlbeliselt-mõistuslikust – kauni nähtuse eksistentsi vastu. See heameel ei põhine tema sõnul üksnes meeleaistingutele ega ka ainuüksi mõistele objektist. Otsustavaks asjaoluks on pigem see, et inimese tunnetusvõimed asuvad kauni-elamuse puhul niisuguses seisundis, mida võib iseloomustada kui tunnetusjõudude vaba mängu. Tunnetusvõimeteks, mis siin kokku mängivad, on kujutlusjõud (*Einbildungskraft*) ja aru. (Kant, 1987, lk 61-62) Heameelt ilust käsitleb Kant eelöeldu alusel niisiis lõbuna inimlike tunnetusvõimete mänguliselt-harmonilisest vahekorrast. Tegemist on seega lõbuga mitte objekti teatud omadustest, vaid meie endi tunnetusvõimetest. Kuid seda lõbu me tunneme, me ei saa seda teoreetilises tunnetuses mõisteliselt defineerida ja argumenteerida. Me tunneme kujutlusjõu ja aru mängu kui meie hingejõudude elavdamist ja ergastamist, mis meile erilisel viisil lõbu pakub. Seejuures on maitseotsustuste aluseks just eseme (või selle ettekujutusviisi) eesmärgipärasuse vorm, ehk nagu Kant ütleb, ese või selle ettekujutus peavad sel juhul olema “eesmärgipärased ilma eesmärgita”. Just niisugune eesmärgipärasus kutsub meis esile heameele, kui me naudime looduse või kunstiteose ilu. (Kant, 1987, lk 84) Kuid kuna see on eesmärgipärasus ilma eesmärgita, siis ei kaasne antud heameelega mingit meeleliselt või mõistuslik-moraalselt huvitatud

hoiakut antud eesmärgipärasusse ning objekti, millele see on iseloomulik. Meil on võimalik kogemusele toetumata, niisiis aprioorselt aduda, et kujutlusjõud ja aru on mõne ettekujutuse eesmärgipärasuse vormi poolt toodud mängulisse ja harmoonilisse vahekorda ning langetada selle alusel positiivne maitseotsustus, mis tänu enda aprioorsele komponendile võib pretendeerida intersubjektiivsele kehtivusele. Antud ettekujutuse aluseks olnud objekti empiirilistest omadustest pole meil selleks vaja midagi teada. Mitte eseme mateeria, st. tema aistitavad omadused, ei konstitueeri eset kauni esemena, vaid üksnes eseme vorm, st. see, kuidas need omadused on antud esemes korrastatud. (Kant, 1987, lk 69) Kui antud korrastatus loob mulje „eesmärgipärasusest ilma eesmärgita”, siis on tegemist kauni esemega. Ese omab eesmärgipärasuse niisugust vormi siis, kui ta toob kujutlusjõu ja aru vabasse mängu. Siin on jutt eesmärgipärasusest tunnetusvõime kui niisuguse jaoks, tunnetusvõimete elavdamine esteetilises kogemuses loob aga eelduse nende ükskõik milliseks spetsiifiliseks rakendamiseks.

Kuid mis õigustab ühele otsustusele, mis ei ole objektiivne kogemusotsustus, paratamatuse omistamist? Kanti järgi tuleneb see sellest, et puhaste tunnetusvõimete mänguliselt-harmooniliste vahekordadega kaasneb subjekti lõbutunne paratamatult. Seetõttu on ka alus ootusel, et inimesed langetaksid üksmeelseid maitseotsustusi. (Kant, 1987, lk 57) Kuid tegemist on normatiivse intersubjektiivse paratamatusega – jutt on üksmeelest, mis peaks kehtima, mitte faktilise paratamatusega, et kõik tõesti ka nõustuksid universaalsete maitseotsustustega. See pole paratamatus, mida saaks mõisteliselt argumenteerides tõendada. Selle aluseks pole mitte mõiste, vaid tunne, meelestatus, mis on üldiselt kommunikeeritav. (Kant, 1987, lk 58) Mis omakorda eeldab, et see põhineb *sensus communis*’ele ehk ühismeelele (*Gemeinsinn*). (Kant, 1987, lk 87) Kui faktiliselt niisugust üksmeelt siiski ei esine, on asi Kanti järgi selles, et maitseotsustuse aluseks pole olnud mitte tunnetusvõimete vabast mängust tulenev ühismeele tunne, vaid mingit laadi mitte-esteetiline privaatne huvitatus. See tähendab, et tegemist pole olnud puhta maitseotsustusega. Seega nõuab otsustamine ilu üle kõigepealt spetsiifilist, empiiriliselt-praktilisest tingitusest vabastatud “esteetilist hoiakut”. (Kant, 1987, lk 59-60)

Niivõrd kui ka kunstikogemus on ilukogemus, peaks eelõeldu kehtima samuti kunstikogemuse kohta. Ning Kanti-järgse esteetika kunstikäsitus toetus tõesti olulisel määral neile seisukohtadele. Gadamer võtab Kanti mõju kokku väitega, et temast lähtus kunstikogemuse subjektiveerimine. (Gadamer, 2004, lk 36, lk 38) Mida ta sellega silmas peab? Esiteks seda, et Kanti järgi on kogemusele ligipääsetavad mitte asjad ise, vaid subjekti tunnetusvõimete vahendusel ja neist sõltuvalt antud nähtumused. (Gadamer, 2004, lk 71) Teiseks seda, et ilu kohta käivad maitseotsustused toetuvad subjekti võimete kokkumängule, mitte nähtuste objektiivsetele omadustele. Kolmandaks seda, et sellised maitseotsustused ei oma kognitiivset väärtust – neil pole tunnetuslikku tähendust. (Gadamer, 2004, lk 38) Need käsitlused said 19. sajandil aluseks kontseptsioonidele, millega põhjendati *Erlebnis*-tüüpi kunstit osa saamise viise.

Samas möönab Gadamer, et Kanti „Otsustusjõu kriitika“ sisaldub käsitluse kõrval, mis kunstikogemust subjektiveerib, ka selliseid mõttearendusi, mida võib hinnata positiivseiks ja pidada hermeneutiliselt viljakaiks. Erilist tähelepanu osutab ta antud teose paragrahvidele 16, 17, 41 ja 42. (Gadamer, 2004, lk 40-46)

2.1. Vaba ja sõltuva ilu doktriin („Otsustusjõu kriitika“ 16. paragrahv)

Selles paragrahvis väidab Kant esmalt, et eksisteerib kahte sorti ilu – vaba ilu ja sõltuv ilu (*anhängende Schönheit*). Vaba ilu ei eelda mingisugust mõistet selle kohta, mida antud objekt peaks endast kujutama. Sõltuv ilu vastupidiselt eeldab taolist mõistet ja ühtlasi ka objekti täiuslikkust selle mõiste suhtes. (Kant, 1987, lk 76) Mida Kant antud eristusega silmas peab, on see, et kui me hindame mingit objekti, näiteks lillevaasi kujutavat maali, siis on sellel juhul maali ilu sõltuv lillevaasi mõistest. Seega ühtlasi hindame ka maali selle alusel, kui hea representatsioon see lillevaasi mõistest on. Ühtlasi kehtib sama sõltuvuse printsiip ka ehitiste ja tarbeesemete puhul. Kui näiteks öelda, et mingi maja on ilus, siis hõlmab see hinnang muuseas ka maja funktsionaalsust. Seega kui öelda, et „maja on ilus“, siis tähendaks see Kanti käsitluses ka seda, et selles majas oleks hea elada ehk see konkreetne maja täidab maja kui niisuguse funktsiooni hästi.

Sama kehtib ka igasuguste muude tarbeesemete kohta ja Kanti käsitusel isegi loomade kohta. Vaba ilu aga vastupidiselt nagu juba öeldud, ei eelda mingisugust mõistet selle kohta, mida objekt peaks endast kujutama.

Vaba ilu näiteks toob Kant esiteks lilled, sest kuigi me võime määratleda lilleõit kui taime paljunemisorganit, siis maitseotsustust tehes ei võta me seda aspekti arvesse. Seega Kanti väitel ei hinda me lille esteetilisest hoiakust mitte mingi otstarbe või täiuslikkuse mõõdupuu järgi. Selles osas lilledega sarnasteks peab Kant ka ilusaid linde, näiteks papagoisid. Samas ei piirdu Kant vaba ilu näidete juures vaid loodusliku iluga. Inimese kätetööst peab Kant vaba ilu näideteks igasuguseid mustreid või ornamente, niivõrd kui nad ei kujuta midagi eesmärgi mõistest määratletavat. Ühtlasi peab Kant vabaks iluks ilma sõnadeta muusikat ehk tänapäevases sõnastuses instrumentaalmuusikat. Objekti puhul, mis kuulub vaba ilu hulka, ei ole mingit mõistet, milline see objekt peaks olema – vaba ilu hinnates on meie maitseotsustus puhas. Tänu sellele saab taolise objekti puhul meie kujutlusjõud vabalt mängida, sest mingi mõiste ei piira meie kujutlusjõu vaba mängu, nagu juhtub Kanti käsitusel sõltuva ilu puhul. (Kant, 1987, lk 76-77) Ka see Kanti käsitus oli Gadameri sõnul aluseks *Erlebnis*-tüüpi kunstikäsitusel põhjendamisele.

Sõltuva ilu näideteks on Kant toonud hobuse, sest hobuseid me hindame mingi eesmärgi mõiste järgi, näiteks kui hea temaga ratsutada on, Kanti ajastu kontekstis ka kindlasti seda, et kui hea oleks hobust sõjas või põllul kasutada. Järgmiseks igasugune kujutav kunst, sest Kanti järgi on näiteks antud lahingumaal lahingu mõistest sõltuv. Kolmandaks juba eelnevalt kirjeldatud maja, mida me hindame funktsiooni järgi, et kui hea selles elada oleks. Siinkohal ongi oluline silmas pidada, et puhas maitseotsustus saab Kanti järgi teha vaid vaba ilu kohta, sest sõltuva ilu korral hakkavad inimesed hindama seda, kui täiuslikult objekt oma mõistele vastab. Selle tõttu jääb sõltuva ilu puhul objekti ilu kui selline täiuslikkuse või funktsiooni kõrval tahaplaanile ning maitseotsustus pole enam puhas, vaid muutub osaliselt ratsionaalseks otsustuseks. (Kant, 1987, lk 77)

Samas on võimalik teha puhast maitseotsustust ka objektide kohta, millel on kindel otstarve. Seda näiteks juhul, kui inimene pole objekti otstarbest teadlik või abstrahheerub sellest maitseotsustuse tegemisel. Sellest tekivadki Kanti hinnangul aga tihtipeale erimeelsused maitseküsimuses, nimelt kui üks inimene otsustab objekti üle vaba ilu kontseptsiooni alusel ja teine selle objekti otstarbe alusel. (Kant, 1987, lk 78) Antud Kanti mõtte näiteks võib tuua moeetenduse, kus tihtipeale kantakse üsna ekstravagantseid riideid, mida tavaolukorras keegi selga ei paneks ning mis ei täida üldse eriti hästi riideeseme kui sellise otstarvet. Inimesed, kes arvavad, et taolised riided on ilusad, hindavad neid vaba ilu baasil. Seevastu inimesed, kes arvavad, et tegemist on narrusega, hindavad neid sõltuva ilu ehk otstarbe järgi, millest tekibki maitseotsustuste erinevus.

2.2 Ilu ideaali doktriin („Otsustusjõu kriitika“ 17. paragrahv)

Selles paragrahvis väidab Kant, et ei saa olla mingit objektiivset reeglit, mille järgi maitseotsustusi langetada, sest nagu juba eelnevalt öeldud, sõltuvad taolised otsustused subjekti ehk inimese tunnetest. Ilu puhul pole seega võimalik rääkida objektiivsest kehtivusest samamoodi, nagu seda on võimalik teha loogiliste otsustuste puhul. Kuid samas ütleb Kant, et maitseotsustused on universaalselt kommunikeeritavad, kuna tunnetusvõimed on kõigil inimestel ühesugused ja lisaks kujutlusjõule on maitseotsustuste tegemisel aktiivne ka aru. Seega on maitseotsustused midagi vahepealset puhtalt objektiivsete loogiliste otsustuste ja puhtalt subjektiivsete eelistuste vahel (nagu näiteks see, milline söök kellelegi meeldib). Maitseotsustuste universaalsuse kohta eksisteerivad empiirilised, kuid nõrgad tõendid. Maitseotsustustest tuleneva heameele aluseks pole mitte mõiste, vaid tunne, mis on universaalselt kommunikeeritav ja ühismeelel põhinev. Sellest tulenevalt võib Kanti käsitluses siiski eeldada maitseotsustuste puhul teatud intersubjektiivset kehtivust ehk see, mida erinevad inimesed ilusaks peavad, langeb teatud määral kokku. (Kant, 1987, lk 79)

Selle mõttekäigu baasilt hakkab Kant otsima ilu ideaali. Ilu ideaali aluseks on teatud idee. Kanti käsitluses on idee aga mõistusmõiste, millel puudub vaste kogemuses.

Ideaal on idee ette kujutamine üksiknähtusena, mis on põhimõtteliselt võimatu, sest ideaali ette kujutamine tähendaks millelegi, mida kogemuses ei eksisteeri, kogemusliku kuju andmist. Seega saab ideaal olla vaid idee sümbol. Sümboli kujutamine eeldab aga kujutlusvõimet. Eelpool öeldu taustal väidab Kant ootamatult, et kui ilu ideaalist rääkida, siis peab see ilu olema fikseeritud osaliselt mingi objektiivse eesmärgipärasuse mõiste poolt. Sellest tulenevalt ei saa me ilu ideaali otsida vaba ilu hulgast, sest vaba ilu tunnuseks ongi just säärase eesmärgipärasuse mõiste puudumine. Ilu ideaal peab Kanti järgi olema seega osaliselt seotud mõistusliku otsustusega. Seega ei saa Kanti käsitluses olla ideaalselt ilusat lille või loodusvaadet. (Kant, 1987, lk 80)

Samas kui vaadata sõltuva ilu poole, siis ei saa Kanti arvates eksisteerida ka näiteks ideaalselt ilusat maja, sest maja täiuslikkus pole piisavalt määratletav maja kui niisuguse mõistest. Seega ei saagi ka sõltuva ilu puhul rääkida objektiivsest ideaalist. (Kant, 1987, lk 81) Niisiis on Kant jõudnud järeldusele, et välisest, materiaalsest maailmast on ilu ideaali leidmine võimatu, sest mõlemast võimalikust ilu sfäärist ehk nii vabast kui ka sõltuvast ilust pole võimalik ilu ideaali leida.

Siinkohal pöördub Kant tagasi oma moraalifilosoofia juurde ja väidab, et nii vabast kui ka sõltuvast ilust eraldi eksisteerib veel see, mille eksistentsi eesmärk on temas eneses ehk inimene. (Kant, 1987, lk 81) Kant võtab inimese mõiste üle oma moraalifilosoofiast. Kant käsitleb inimest kui mõistuslikku olendit, kes suudab iseendale seadusi anda. Ka kõlbelisus on vaid mõistuslik kontseptsioon ehk idee; midagi sellist, mida me võime mõelda, kuid millele ei eksisteeri vastet kogemuses. (Kant, 1998, lk 678; A807/B835) Teisisõnu on Kanti arvates ilu ideaali aluseks moraaliseadust ideaalselt järgiv inimene, mis peaks tekitama heameeletunde kõigis, sõltumata kultuurilistest eripäradest või isiklikest tõekspidamistest.

Sellise ilu ideaali puhul tekib aga teatavat laadi vastuolu 16. paragrahvis käsitletuga. 16. paragrahvis jõudis Kant järeldusele, et vaba ilu on kõrgema väärtusega, kui sõltuv ilu, sest vaba ilu hinnates on meie maitseotsustus puhas ehk pole sõltuv mingist mõistest, mistõttu kujutlusjõud ja aru saavad vabalt mängida. Kant väidab, et mõisted on

taolisele mängule takistuseks. Samas toob Kant ilu ideaaliks välja ikkagi inimese kujutise, mis väljendab kõlblust, mis peaks Kanti liigituse järgi kuuluma sõltuva ilu hulka, sest taoline ettekujutus on sõltuv mõistumõistetest ehk moraalsetest ideedest.

Ühtlasi on Kant defineerinud oma ilu ideaali moraali kaudu. Samas on Kanti käsitluses moraalsed hüved midagi sellist, mis kutsuvad esile inimestes huvitatud hoiakut. Kant on ilu kogemust defineerinud aga kui heameelt, mis on vaba huvitusest kauni nähtuse eksistentsi vastu. Nendest kahest käsitlusest tekib vastuolu, sest võiks arvata, et inimestel peaks Kanti arvates ilu ideaali ehk ideaalselt moraalse inimese idee vastu suur huvi olema.

2.3. Intellektuaalne huvi ilu vastu („Otsustusjõu kriitika“ 42. paragrahv)

Kant väitis eelmises paragrahvis, et empiiriline huvi ilu vastu on huvi meeldiva vastu. (Kant, 1987, lk 163) Kant alustab 42. paragrahvi arutlusega selle üle, kas esineb empiirilisi tõendeid, et huvi kunstilise ilu ja huvi moraali vastu võiksid omavahel seotud olla. Kant nendib, et mõned inimesed on eksperte kunsti alal põhjendatult pidanud edevateks, kangekaelseteks ja hävitavate ihade meelevaldas olevaks. Seega on kogemusele toetudes väidetud, et seda tüüpi inimesed on vähem moraalsemad kui keskmised inimesed. Sellest tulenevalt möönab Kant, et kunsti ja moraali vahel erilist seost näib pigem mitte leiduvat. Samas peab Kant silmas just üksnes kunstilist laadi ilu, mille alla ta loeb ka loodusliku ilu kasutamise edevuse eesmärgil. Kant väidab, et erinevalt kunstilisest laadi ilust on vahetu huvi looduse ilu vastu märk heast hingest ja vastuvõtlikkusest või teatud eelsoodumusest moraali suhtes. (Kant, 1987, lk 165-166)

Kant väidab, et meie huvi kunsti vastu on vahendatud meie ühiskonda kuulumise kaudu ning seeläbi on see kaudne huvi. Looduse ilu puhul sellist vahendavat lüli aga ei eksisteeri, seega on huvi looduse ilu vastu vahetu. Inimesed, kes vaatlevad loodust imetluse ja armastuse vaatepunktist ning tahaksid, et loodus oleks ilus isegi sel juhul, kui

see ilu neile mõnikord kahju võib tuua, omavad eelsoodumust moraalsuseks. (Kant, 1987, lk 166)

Kant toob looduse ilu ja kaunite kunstide nautimise vahe paremaks illustreerimiseks järgmise näite. Kant kujutab situatsiooni, kus looduse ilu tõeline armastaja taipab ühtäkitselt, et teda on petetud ning lilled ja linnud, mille ilu ta hetk tagasi nautis, on vaid inimese loodud kunstlikud imitatsioonid. Kui ta sellise pettuse avastab, siis kaob tal kohe vahetu huvi, mis tal nende konkreetsete lillede ja lindude vastu enne pettuse avastamist oli. See vahetu huvi asendub edevusega ja sooviga neid asju näiteks oma toa kaunistamiseks kasutada, et teistele inimestele muljet avaldada. Isegi kui need tehislikud lilled ja linnud oleksid äravahetamiseni sarnased looduslike analoogidega, ei jääks midagi järgi vahetust huvist, mis tal varem nende objektide vastu oli. (Kant, 1987, lk 166) See on nii, sest huvi looduse ilu vastu on aprioorne ja tingimata nõuab, et see oleks puutumata inimeste poolt antud tähendusest. Puhast looduse ilu vaadeldes ei näe me jälgi inimestest ega nende kavatsustest. Selle asemel näeme me midagi kogu inimkonnast erinevat, kuid vaatamata sellele võõristusele kõnetab loodus meid meeldival ja peaaegu et tähendusrikkal moel. Kuid Kanti arvates peab selle kõnetuse mõistmiseks inimesel olema eelsoodumus moraalsuseks.

Teisisõnu tuleneb vahetu huvi looduse ilu vastu sellest, et objektid, mis on puutumata inimeste kavatsustest, tunduvad sellegipoolest inimestele tähendusriikastena. Tundub otsekui nagu nad oleksid märgid mingist kõrgemast eesmärgist või vabadusest, kuid eksisteerivad selles samas looduses, mis on loodusteaduste vaatevinklist valitsetud pimedate kausaalsuse poolt. Samas kuigi looduses kehtivad kindlad põhjuslikud seosed, on seal siiski ka ruumi inimeste vaba tahte väljendusteks. Selleks peab aga loodus olema kooskõlas inimese sisemise moraaliseadusega, vastasel juhul poleks moraalil võimalik looduses avalduda. Kant küsib, et mis oleks selleks märgiks, et moraalsus saab looduslikes tingimustes realiseeruda? Selleks peaks loodus olema meie tunnetusvõimete suhtes eesmärgipärane. Tõsiasi, et me loodust ilusana kogeme, võiks olla märgiks selle kohta. Erinevalt kunstist pole loodus inimeste poolt loodud, kuid samas tundub, et looduse ilusad vormid tervikuna paistavad meie tunnetusvõimete suhtes eesmärgipärased, sest looduslik ilu elavdab meie tunnetusvõimeid. Kui aga loodus on meie tunnetusvõimete

jaoks eesmärgipärane, nagu ilukogemus tunnistab, siis sellest võrsub küsimus, et mis võiks olla looduse lõplikuks eesmärgiks? Kanti käsitluse järgi võiks see olla moraalne subjekt, sest tema on looduslikus maailmas ainuke, kes on eesmärk iseendast. (Kant, 1987, lk 167-168)

Seetõttu peabki Kant looduse ilu tähtsamaks kui inimeste loodud kunsti. Vaatamata sellele, et loodus on lahutatud inimestele omasest mõistusest ja ratsionaalsusest, tundub justkui oleks loodus tahtliku ja sihipärase tegevuse tulemus. Kogedes looduse ilu esitleb loodus ennast justkui kunstina.

3. H-G. Gadameri kriitika Kanti „Otsustusjõu kriitika“ osas

Kui Kant käsitles „Otsustusjõu kriitikas“ eelkõige ilu teemat ja silmas pidades eelkõige looduslikku ilu ning kunsti käsitles üksnes põgusalt, siis Gadameri põhiline huvi on just nimelt kunsti fenomeni vastu. Gadamer lähtub sellest, et 19. ja 20. sajandi kunstifilosoofia toetus suuresti Kanti „Otsustusjõu kriitika“ käsitlusele esteetilisest otsustusjõust. Kuivõrd on Kant sissejuhatuses viidanud *Erlebnis*-tüüpi kunstist osa saamise aluseks ja kuivõrd võib Kanti otsustusjõu kriitikas näha *Erfahrung*-tüüpi kunstist osa saamise viisi põhjendusi?

3.1. Poleemika Kanti tõekäsitluse üle

Gadamer väidab, et „Puhta mõistuse kriitikas“ reserveerib Kant tõe mõiste vaid sellistele kontseptsioonidele, mis on tuletatud üldistest seadustest või reeglitest. Seega välistab Kant Gadameri käsitluse järgi mõtte, nagu kunstis võiks leiduda tõe. Gadameri arvates leidub maitseotsustustes aga eriline, praktilist laadi tõe. Seega on Gadameri arvates vaja laiaulatuslikumat maitseotsustuste teooriat kui Kantil, kes Gadameri järgi piirdub maitseotsustuste käsitlemisel vaid konstateerimisega, et selle alus on subjektiivne, tunnetusjõudude vaba mäng. (Gadamer, 2004, lk 37-39)

Kanti „Puhta mõistuse kriitikas“ välja arendatud kitsa tõekontseptsiooni tõttu redutseerib ta ilu justkui puhtaks leheks, mis on valmis kõikideks subjektiivseteks tõlgendusteks. (Gadamer, 2004, lk 84) Gadameri järgi on taoline ebahermeneutiline ilu vaatlemise viis tingitud Kanti tendentsist lähtuda oma filosoofias loodusteadustele seatud tõekriteeriumitest. Samas sunnib see Kanti Gadameri arvates eemaldama oma filosoofiast kõik, mis nendele tõekriteeriumitele ei vasta. (Gadamer, 2004, lk 36-37)

Sellest tulenevalt süüdistab Gadamer Kanti eelkõige maitseotsustuste subjektiveerimises ning selles, et Kant on maitseotsustustelt võtnud võimaluse pretendeerida teadmisele. (Gadamer, 2004, lk 38) Kuna Kanti käsitluse järgi suhestub

maitseotsustuste juures esinev tunnetusvõimete vaba mäng inimeste subjektiivsete tunnetega ja mitte välismaailma objektiivsete omadustega, siis väidabki Gadamer, et Kanti käsitlest võib järeldada, et Kant eitab, et maitseotsustused võiksid pretendeerida teadmisele.

Seejuures mõistab Gadamer ratsionaalsust laiemalt, mitte vaid pelgalt teaduslikult. Gadamer arvates avaneb ratsionaalsuse potentsiaal ajaloos ja dialoogiliselt. (Gadamer, 2004, lk 251) Taolist ajaloolis-dialoogilist vaimu leiab Gadamer Kanti lähenemisest kunstile ja moraalile „Otsustusjõu kriitikas“. (Gadamer, 2004, 39-43)

3.2. Kanti esteetikakontseptsiooni kesksete mõistete ajaloolised tähendusväljad

Gadamer käsitleb oma peateose „Tõde ja meetod“ alguses mõningaid mõisteid, millele Kant „Otsustusjõu kriitikas“ toetub. Tema taotluseks on näidata, et ajalooliselt on need mõisted omanud hoopis avaramat tähendust, kui see, kuidas Kant neid kasutab.

3.2.1. *Sensus communis*

Gadamer toob välja, et ajalooliselt polnud *sensus communis* mitte üksnes indiviidide teatud liiki võimekus, vaid ka kogukonda loov tunne, mille välja kujundamine on elamise jaoks hädavajaliku tähtsusega. Seda tüüpi kogukonnameel pole argumentatsioonipõhine, kuid võimaldab kogukonnas elavatel inimestel avastada seda, mis on kogukonna jaoks veenev. *Sensus communis* on sensitiivsus selle suhtes, mis on kõigis inimestes head ja õiget. See sensitiivsus on omandatud ühiskonnas elamise läbi ja kohandatud ühiskonna struktuuri ja eesmärkide järgi. Gadameri tõlgenduse kohaselt vastandub *sensus communis* kui moraalne mõiste seega Kanti universalistlikule moraalikäsitlesele, sest see on kohandatud konkreetsetele situatsioonidele, ega ürita puhast mõistust kasutades välja tuua universaalseid printsiipe, millest saab tuletada, kuidas igas olukorras käituma peaks. (Gadamer, 2004, lk 19) Gadamer toob välja ka hilisema käsitlese, mille puhul peeti *sensus communis*'e juures oluliseks aspektiks

seltskonna- ja kogukonnaarmastust, mis kätkes ennast ka huumori ja teravmeelsuse hindamist. Kuigi selles käsitluses on *sensus communis* pigem teatud laadi seltskondlik voorus, näeb Gadamer selles olevat ka moraalselt, isegi metafüüsilist tagapõhja. (Gadamer, 2004, lk 22) Erinevalt Kantist käsitleb Gadamer moraali antiikse vooruseetika vaimus. (Gadamer, 2002, lk 157-178) Ühtlasi leiab Gadamer, et just saksa valgustus on *sensus communis*'e mõistet vaesustanud ja intellektualiseerinud ehk selle oma moraalsest ja ühiskondlikust tagapõhjast lahutanud. (Gadamer, 2004, lk 27) Gadamer peab *sensus communis*'e kontseptsiooni ja moraali lahutamises peasüüdlaseks just nimelt Kanti ning tema moraalifilosoofiat, mis on samuti mõjutatud saksa valgustuse traditsioonist. (Gadamer, 2004, lk 29)

3.2.2. Otsustusjõud

Saksa valgustus ühendas *sensus communis*'e mõiste otsustusjõu mõistega. Inglise moraalifilosoofid väitsid, et moraalsed ja esteetilised otsustused ei allu mõistusele, vaid toetuvad sentimendile. Analoogselt arvasid saksa valgustuse esindajad, et *sensus communis* on otsustus ilma refleksioonita. Seega pole seda võimalik ka inimestele õpetada, sest kui aluseks pole mõistet, millest reeglit saaks tuletada, pole ühtlasi võimalik mingisuguseid reegleid rakendada. Sellest tulenevalt nägi saksa valgustus otsustusjõudu kui ühte madalaimat tunnetusvõimet. See oli eriti oluline esteetilisele sfäärile. Saksa valgustusaja käsitluse järgi märkab otsustusjõud meeleliselt tajutavat individuaalset nähtust ning otsustusjõud langetab otsustuse selle täiuslikkuse või ebatäiuslikkuse üle. Selle definitsiooni alusel ei toimu otsustus mitte mingi kontseptsiooni alusel, vaid hindamine käib immanentselt. Kant nimetab seda esteetiliseks otsustusjõuks ning sarnaselt teiste saksa valgustusaja filosoofide käsitlusele kordab Kant, et meelelisusele toetuvat otsust täiuslikkuse kohta nimetatakse maitseks. (Gadamer, 2004, lk 26-28)

Sensus communis'e väljendus seisneb peamiselt otsustustes õige ja vale ning sobiva ja ebasobiva kohta. Inimene, kes suudab langetada õigeid otsuseid, suudab asjakohaselt otsustada. Gadamer toob näiteks inimese, kes oskab hästi teisi petta. Kuigi sellisel inimesel tundub olevat kõrgetasemeline arusaam inimekäitumisest, ei saa teda siiski pidada õigete otsuste langetajaks. Seega pole Gadameri arvates otsustusjõud mitte

niivõrd tunnetusvõime, kuid hoopis teatud tüüpi nõudmine, mida tuleb kõigile esitada. (Gadamer, 2004, lk 28) Gadameri järgi oodatakse iga inimese puhul otsuste langetamisel seda, et peetaks silmas ühist hüve ja demonstreeritakse kodanikusolidaarsust. (Gadamer, 2004, lk 29)

Kant vastandub taolisele käsitlusele, sest ta on oma moraalifilosoofiast täiesti välja jättnud igasuguse „moraalse tunde“ kontseptsiooni, mis oli kätketud traditsioonilisse *sensus communis*’e käsitlusse. Kategooriline imperatiiv põhine tunnetel, isegi kui jutt käib kõlbelistest tunnetest. Gadamer peab Kanti moraalikäsitluse nõrgaks kohaks, et Kant on oma moraalikäsitlusest välja heitnud ühiskondlikkuse ja taandanud moraali vaid puhta praktilise mõistuse sfääri. (Gadamer, 2004, lk 29)

3.2.3. Maitse

Gadameri käsitluse järgi oli maitse kontseptsioon enne Kanti rohkem moraalne kui esteetiline. Ajalooliselt oli maitse seotud eheda inimlikkuse ideaaliga ning alles hiljem, pärast Kanti, muutus aegamööda vaid esteetika pärusmaaks. (Gadamer, 2004, lk 31)

Kanti-eelne maitse kontseptsioon hõlmas Gadameri arvates kahtlemata teatud laadi teadmist. Ajalooliselt oli hea maitse tunnuseks peetud suutlikkust iseendast ja isiklikest eelistustest distantseeruda, mistõttu on maitse olemuslikult sotsiaalne nähtus. Samas ei olnud niisuguse maitse jaoks mingeid kindlaid kriteeriumeid, maitse küsimustes võib inimestel olla lahkavamusi, kuid maitse üle pole võimalik produktiivselt argumenteerida. Seega oli niisugune maitse Gadameri arvates midagi sarnast taktitundele, sest inimesed teevad maitseotsustusi automaatselt, mitte vaagides ja kindlate põhjenduste alusel. (Gadamer, 2004, lk 32)

Gadamer vastandab sarnaselt Kantiga maitset moele. Mood reguleerib vaid neid asju, mis võiksid olla kas nii või teisiti ja on normeeritud vaid selle poolt, milline on üldine suhtumine. Maitsele on aga juures ka intellektuaalne kvaliteet. Kuigi maitse esineb kogukonnas, ei ole maitse kontseptsioon kogukonnale alluv nagu mood. Osa maitse kontseptsioonist seisneb selles, et ka moe juures mitte pimedalt teisi järgida, vaid jääda mõõdukaks ning järgida omaenda stiili. Kui mood on iseenesest türanlik kontseptsioon,

siis maitse juures esineb teatud vabadus ja suveräänsus. Gadamer nõustub Kantiga, et maitse on midagi sellist, mille puhul kõik meie otsustustega ei nõustu, kuid samas nad peaksid seda tegema ehk võib õigustatult oodata, et inimeste maitse kogukonnas kokku langeksid. (Gadamer, 2004, lk 33)

Gadamer võtab omaks Kanti-eelse maitseotsustuste käsitlese, milles maitse oli seotud moraaliga, nii nagu seda oli mõistetud antiikajast peale. Taoline maitseotsustuste käsitus ei lähtu mingist kindlast printsiibist nagu Kantil, vaid näeb maitseotsustusi kui olulist osa kogukonnast ja selles leiduvatest normidest. Inimest, kes suudab teha erudeeritud maitseotsustusi, tunnustatakse kogukonna liikmete poolt. Taoline tunnustus väljendab kogukonnas valitsevat enesemääratlust. Seega pole Gadameri arvates maitse mitte privaatne, vaid eelkõige sotsiaalne nähtus. (Gadamer, 2004, lk 31-32) Gadamer toob taolise Kanti-eelse maitseotsustuste käsitlese sisse, et seda Kanti (subjektiivsemale) käsitlesele vastandada. Gadamer näeb just Kanti filosoofias kategoorilist murdepunkti vana humanistliku maitseotsustuste käsitlese ning uuema, subjektiivse maitseotsustuste käsitlese vahel. (Gadamer, 2004, lk 36)

Kokkuvõtlikult on Gadameri taotluseks antud mõistete analüüsiga näidata, et Kant on neid olulisel määral kitsendanud. Kant ei ole Gadameri arvates piisaval määral arvesse võtnud nende mõistete ajaloolist tagapõhja. Selle asemel on Kant Gadameri meelest neid mõisteid oma filosoofia tarbeks mugandades hüljanud olulisi tähendusaspekte, mida need mõisted traditsiooniliselt olid kandnud.

3.3. Gadamer Kanti vaba ja sõltuva ilu doktriinist

Gadamer kritiseerib Kanti vaba ja sõltuva ilu eristust. Kui lähtuda sellest käsitlesest, siis osutub kujutav kunst sõltuvaks iluks, seega maitseotsustused selle üle pole enam puhtad maitseotsustused. Enamgi, peaaegu kogu kunst jääb Kanti vaba ilu definitsiooni alt välja, kui mitte arvestada arabeski mustreid ja ornamente. (Gadamer, 2004, lk 39) Kui esteetika aluseks peaks olema puhas maitseotsustus, siis ei kvalifitseeruks kunst vaba ilu valdkonda. (Gadamer, 2004, lk 40) Kanti käsitleses paistab

aga vaba ilu olevat sõltuvast ilust kõrgema väärtusega. Järelikult ei võimalda Kanti puhaste maitseotsustuste doktriin kunsti adekvaatselt käsitleda. Ainuke viis, kuidas sellist järeldust vältida, oleks see, kui vaadelda maitset pelga eeldusena esteetilisele kogemusele, mis aga viimast kaugeltki ei ammenda. (Gadamer, 2004, lk 40) Gadamer osutab ka sellele, et enamasti eksisteerivad mõlemat tüüpi ilule lähenemised koos. Kui Kant peab kujutava kunsti sõltuvust mõistetest piiranguks, siis Gadamer näeb taolist sõltuvust vastupidiselt kui stiimulit kujutlusjõu jaoks – on juhtumeid, kus ilu ei kaota sellest, et ta suhestub mõistuslike otsustustega. Kujutlusjõu tegevus pole kõige rikkalikum seal, kus kujutlusjõud on vaba, näiteks arabeski mustri puhul, vaid seal, kus aru püüdlus ühtsuse suunas tunnetusvõimete mängule kaasa aitab. (Gadamer, 2004, lk 41) Gadameri jaoks on kunsti ülesandeks võimaldada inimesel näha iseennast nii osana loodusest kui ka osana ajaloolisest maailmast ja tsivilisatsioonist. Kuid samas väidab Gadamer, et seades ilu ideaali aluseks idee täiuslikult moraalsest inimesest, on Kant taolise käsitluse poole teed sillutanud. (Gadamer, 2004, lk 43)

3.4. Gadamer Kanti ilu ideaali doktriinist

„Otsustusjõu kriitika“ 16. paragrahvis väitis Kant, et maitseotsustus vaba ilu kohta ei sõltu mingist otstarbe või eesmärgipärasuse mõistest. Tema järgi paistis paremaks otsustajaks maitse küsimustes olevat see, kes hindab esitatut oma meeltele, mitte mõistusele toetudes. (Gadamer, 2004, lk 40) Samas tõstab Kant „Otsustusjõu kriitika“ 17. paragrahvis ilu ideaali alusena esile ideed täiuslikult moraalsest inimesest. Seega kaugeneb Kant Gadameri arvates siinkohal oma mõttest, et inimeste ilukogemuses puudub kognitiivne mõõde, sest moraalsed otsustused on kognitiivsusega seotud. Gadameri käsitluse järgi mõistab Kant, et kunstiteos peab olema enam kui visuaalselt maitsekas, et olla esteetiliselt elamust pakkuv. (Gadamer, 2004, lk 41) Vaatamata Gadameri teravale kriitikale Kanti suhtes, ta ikkagi möönab, et Kant vihjab siinkohal, et kunstis peitub tõekogemus, mis samas erineb loodusteaduslikust tõetunnetusest. See seisneb eneserefleksioonis ning selles, et inimeste kunstikogemus saab ühendusest mõistuslike kontseptsioonidega väärtust juurde. (Gadamer, 2004, lk 42-43)

Kant toob 16. paragrahvis näite, et tätoveeringud võivad küll osutada vaba ilu juhtumeiks ning seeläbi kutsuda esile esteetilist elamust, kuid taoline ilu polevat siiski vastuvõetav, nimelt moraalsetel põhjustel. (Kant, 1987, lk 77) Gadamer osutab, et sellega on Kant toonud maitseotsustustesse laiemalt sisse moraali mõiste. Gadameri arvates saab sellest tuletada, et Kanti arvates võib ilu üleüldiselt kasu saada moraaliga suhestumisest, isegi kui see muutub selle juures vabast ilust sõltuvaks iluks. (Gadamer, 2004, lk 40)

Kui aktsepteerida ilu moraali sümbolina ning arvesse võtta, et moraal Kanti käsitluses kuulub ratsionaalsuse ja tõe sfääri, siis näeb Gadamer siin võimalust käsitleda kunsti kui teatud laadi moraalse tõe avaldumise sfääri. Sel juhul aga on võimalik näha Kanti ilukäsitluses ka *Erfahrung*-tüüpi kunstikäsitluse eeldusi. Nii võib Gadameri järgi igasugune kunstiline kujutus nagu isegi natüürmort või maastikumaal väljendada moraalseid ideid. (Gadamer, 2004, lk 42-43)

Kuna Kant on toonud ilu ideaali alusena idee moraalsest inimesest, siis leiab Gadamer, et sellest on võimalik tuletada, et inimeste huvi ilusa kunsti vastu on seotud omalaadi iseendaga kohtumisega kunsti läbi, see tähendab, et kunstikogemuses seisab inimkond silmitsi iseendaga. Gadamer näeb taolises ennast peegeldavas ja iseennast mõista üritavas kogemuses teatud liiki teadmist. Seega, Gadamer väidab, et Kanti kontseptsioon täiuslikult moraalse inimese ideest kui ilu ideaali alusest juhib meid mõtte poole, et kunst võimaldab inimesel näha iseennast nii osana loodusest kui ka osana ajaloolisest maailmast ja tsivilisatsioonist. (Gadamer, 2004, lk 41-43)

3.5. Gadamer Kanti käsitlusest loodusliku ja kunstilise ilu üle

Mäletatavasti väitis Kant, et ilu kogemise puhul on meie heameel vaba huvitatusest ilusa nähtuse eksistentsi vastu. Selle asemel tunneme me heameelt omaenda tunnetusvõimete vabast mängust. Samas olevat asjalood kunsti ilu ja looduse ilu puhul erinevad. Nimelt räägib Kant, näivald vastuolus eelöelduga, huvist looduse ilu vastu, kuivõrd looduse ilu, erinevalt kunsti ilust, on eripäraselt seotud moraalsusega. Looduse

ilusad vormid suudavad Kanti järgi esile kutsuda vahetu moraalse huvi. Looduse otstarbekus inimlike tunnetusvõimete suhtes, mis on aluseks esteetilisele tundele, osutab kogu maailma-loomise lõpp-eesmärgi suunas, milleks on inimene kui moraalne subjekt. (Gadamer, 2004, lk 44)

Gadamer kaitseb seisukohta, et kunsti olulisus tuleneb tõsiasjast, et kunstil on meile kui inimestele midagi öelda, et kunst seab inimese kui moraalse olendi vastamisi iseendaga. Kunstiteosed eksisteerivatki ainult tänu sellele, et neil on inimestele mingi sõnum ja nad seavad inimest iseendaga vastamisi. Loodus mõistagi ei eksisteeri sellel eesmärgil. Seda enam on märkimisväärne, et loodus suudab meid ikkagi kõnetada. Sedavõrd on Gadamer Kantiga nõus. (Gadamer, 2004, lk 45)

Samas väidab Gadamer, et kuna loodus pole inimeste poolt loodud nagu seda on kunst, siis jääb looduse ilu sõnum inimestele mittemääratletuks ning looduse ilu sõnumit on seega võimalik vabalt tõlgendada sõltuvalt inimese subjektiivsetest tujudest, nii nagu inimene parajasti heaks arwab. Kunstil on aga Gadameri väitel alati määratletud sõnum, mistõttu pole seda võimalik vastavalt subjektiivsetele tujudele tõlgendada, nii nagu keegi heaks arwab. Gadamer argumenteerib, et kunst räägib meiega tähenduslikult määratletud moel ning et see pole kujutlusjõu jaoks pärssiv (nagu ütles Kant), vaid on hoopis meie tunnetusvõimete vaba mängu jaoks stiimuliks. Samas kuigi kunstil on määratletud sõnum, siis pole kunstiteose sõnum kunagi lõplikult määratletud, mistõttu pole ka võimalik kõike kunstiteoses leiduvat sõnadega lahti seletada (vastasel juhul poleks kunstnikul mõtet kunstiteost luua, kui tal oleks võimalik oma sõnumit pelgalt sõnaliselt edasi anda). Taoline määratlematus kunstiteose juures võimaldabki meie tunnetusvõimedel Gadameri käsitluses vabalt mängida ning määratletus lisab tunnetusvõimete mängule sisu, mis seda mängu veelgi ergastab, tõstes seeläbi kunsti ilu looduse ilust kõrgemale. (Gadamer, 2004, lk 45)

4. Kristin Gjesdali hinnang Gadameri Kanti-käsitlusele

Kristin Gjesdal märgib, et Gadameri Kanti-tõlgenduse sihiks on päästa hermeneutiliselt olulised arusaamad, mis tema silmis on kätketud „Otsustusjõu kriitikasse“, selle teose retseptsiooni käest, mis oli domineerinud 19. ja 20. sajandi kunstikäsitlustes. Antud teos oli olnud mõjukas eelkõige puhaste apriorsete maitseotsustuste kontseptsiooniga. Gadamer soovib peab selle hermeneutiliselt väärtuslikuks aspektiks dialoogilist vaimu, mida ta leiab kätketud olevat osutatud teose 16. ja 17. paragrahvi neisse osadesse, mis käsitlevad kunsti ning moraali vahekorda ja mis hõlbivad tema arvates Kanti peamisest sihist anda maitseotsustustele apriorne õigustus. Gadamer näeb selles analüüsis kunsti sidumist inimhõimuse eneserefleksiivsega ajalooliselt konkreetses maailmas. Tema silmis omistab Kant sellega kunstile ka kognitiivse dimensiooni, ehkki see erineb loodusteadustes aset leidvast kognitsioonist. (Gjesdal, 2009, lk 10)

Gjesdali hinnangul pole Gadamer, kui ta loeb Kanti teose osutatud paragrahvidesse sisse dialoogilise ratsionaalsuse modernse mõiste, oma Kanti-tõlgenduses siiski tekstiruu. (Gjesdal, 2009, lk 11) Kui Gadamer väidab, et Kanti käsitlus kunsti moraalsest relevantsusest juhib meid mõttele, et kunst võimaldab inimesel kogeda looduses ja inimlik-ajaloolises maailmas iseennast, siis on see väide, millele Kanti tekst kuigi palju kinnitust ei paku. Gjesdal osutab, et Kant peab 17. paragrahvis kunsti moraalselt relevantseks niivõrd kui see on võimeline presenteerima abstraktseid moraalseid kvaliteete – universaalseid mõistusideaale nagu hinge headus, puhtus, tugevus ja rahu. Kunstiteosed kutsuvad Kanti järgi esile huvi niivõrd, kui nad kujutavad universaalseid ideaale, mille poole mõistus loomupäraselt, vältimatult püüdleb, kuid mille teostumise suhtes saab kaasaegses maailmas üksnes lootust hellitada. Kant ei hinda kunsti sugugi selle võime tõttu väljendada konkreetsete ajalooliste kogukondade eetilisi poliitilisi horisonti, seega Gadamer omistab Kantile palju enamat kui 17. paragrahvi tekst saab õigustada. Pealegi õhustab see tema enda kriitikat Kanti moraalikäsitluse kitsuse aadressil, millest tõukudes ta kutsub üles naasma varauusaegse, Kanti vastavatest mõistetest hoopis avarama moraali- ja maitsemõiste juurde. Gjesdal väidab, et Gadameri

interpretatsioon „Otsustusjõu kriitika“ 17. paragrahvile eeldab kas seda, et Kant toetub selles, erinevalt „Praktilise mõistuse kriitikast“, sedalaadi avarale ajaloolis-dialoogilisele moraalsusemõistele, või tuleb tal möönda, et kuigi Kant loob nimetatud paragrahvis seose kunsti ja moraali vahel, siis pole tegu sugugi mitte empiirilise ajaloolise moraalimõistega, mistõttu sellel puuduvad eeldused saada hermeneutiliselt viljakaks. Gjesdal peab asjaolu, et Gadamer paistab mitte mõistvat seda dilemma, tema Kanti-tõlgenduse oluliseks nõrkuseks. (Gjesdal, 2009, lk 27-28)

Looduslikule ilule kunsti ilu ees prioriteedi andes hülgas Kant Gadameri hinnangul need hermeneutiliselt väärtuslikud arusaamad, mis olid kätketud tema varasemasse arutlusse kunsti moraalse relevanttsuse üle. Gjesdal leiab, et Gadamer on siinkohal liialt rõhutanud eristust, mida Kant on teinud loodusliku ilu ja kunstiilu vahel. (Gjesdal, 2009, lk 11) Ta märgib, et tõsiasi, et Kant on maitseotsustuste kehtivuse transtsendentaalseid tingimusi käsitledes võtnud lähtekohaks loodusliku ilu, ei ole tingitud sellest, et ta annaks prioriteedi looduslikule ilule, nagu Gadamer eeldab, vaid sellest, et Kant otsib võimalust ületada pinge looduskauusaalsuse ja moraalse vabaduse vahel, mis oli jäänud tema kriitilise filosoofia projekti kummitama kahe eelmise „Kriitika“ põhjal. Üksnes keskendudes looduslikule ilule saab ta luua silla üle kausaalsust ja vabadust lahutava lõhe. Kuid Gjesdal osutab, et see ei pea tähendama seda, et kunstiilu on täiesti kõrvale jäetud. (Gjesdal, 2009, lk 14, lk 37-38, lk 41) Ta märgib, et Gadameri Kanti-kriitika, mis puudutab prioriteedi andmist looduslikule ilule kunstiilu ees, toetub eeldusele, et selleks, et ilukogemus saaks olla meie enesetunnetuse jaoks tähenduslik, peab sel olema otsene kognitiivne tähendus. (Gjesdal, 2009, lk 44) Gjesdal juhib tähelepanu sellele, et „Otsustusjõu kriitika“ täiendab seda, kuidas loodust on kujutatud „Puhta mõistuse kriitikas“, nimelt seaduspärase korrana, ühe teistlaadi ettekujutusega – ettekujutusega loodusest kui intentsionaalsuse ja tähenduse sfäärist. Selline reaalsusekäsitus peaks toetama lootust, et moraalsusel on võimalik teoks saada ning kausaalsus ja vabadus on lepitatavad. Gjesdal möönab, et Gadamer osutab korrektelt, et sellele täiendavale loodusekujutlusele aluseks olev suhe loodusesse pole kognitiivne. Kuid ta väidab, et ehkki kujutus looduse ilusatest vormidest ei vasta formaalsetele tunnetustingimustele, pole looduslik ilu Kanti silmis ilma kognitiivse relevanttsuseta. Mistõttu pole Gadameril õigus, kui ta väidab, et Kanti esteetika eeldab üksnes loodusteadustele omast arusaama

tõest ja ratsionaalsusest. Ka ei ole tal õigus, kui ta omistab Kantile vaate, mis peab looduse ilu kogemist vahetuks kogemuseks. Seistes vastu niisugusele käsitusele tõstab Gjesdal esile seda, et kuigi esteetiline hoiak ei anna Kanti järgi alust otsesele kognitiivsusele, on see ikkagi suunaandvaks eelduseks kognitiivsele orientatsioonile looduse induktiivsel uurimisel. Seega ei vastanda Kant loodusliku ilu kogemust ja kunstilise ilu kogemust nii teravalt nagu Gadamer väidab teda seda tegevat. Gadamer omistab Kantile Gjesdali järgi ekslikult radikaalselt mitte-hermeneutilise kontseptsiooni looduslikust ilust. (Gjesdal, 2009, lk 46-48)

Kokkuvõte

Gadameri filosoofia peamiseks taotluseks on näidata, et kunstis leidub teatud sorti tõde, mis võimaldab avardada meie maailma- ja enesemõistmist ning suudab inimest muuta. Moodsa loodusteaduse arenedes ja Kanti filosoofia vaimus said aga hoopis loodusteadused tõe etaloniks. Kunsti hakati selle taustal vaatlema kui pelgalt esteetilist nähtust, mis pakub inimestele vaid esteetilisi elamusi. Taolist kunstikogemust nimetab Gadamer esteetiliseks teadvuseks. Esteetilise teadvuse juures taandatakse teose tähendus vaid selle esteetilistele omadustele, mis on lahutatud teose ajaloolisest kontekstist. Gadamer vastandub sellisele kunstikäsitlusele, sest Gadameri järgi on kunst ajalooliselt kujunenud mõistuse ja vaimu tulemus.

Gadamer leiab, et Kant on sellistele kunstikäsitlustele aluse pannud, mis kunsti tõesest ja tähendusest ilma jätavad, kuid samas leiab Gadamer Kanti „Otsustusjõu kriitikast“ ka omajagu hermeneutilist potentsiaali. Gadamer vastandub Kanti vaba ja sõltuva ilu doktriinile, sest Kant peab vaba ilu sõltuvast ilust väärtuslikumaks, sest sõltuva ilu kohta pole võimalik teha puhast maitseotsustust. Peaaegu kogu kunst, mida Gadamer eriti väärtustab, kuulub aga Kanti liigituse järgi just sõltuva ilu sfääri. Ühtlasi ei nõustu Gadamer Kanti looduse ilu käsitlusega, sest Kant omistas looduse ilule suurema moraalse väärtuse kui kunstile. Gadamer näeb loodust kui midagi tähenduslikult mittemääratletetut, millele inimesed võivad hetkeemotsioonidest ajendatuna igasuguseid subjektiivseid tähendusi projitseerida.

Samas on Kant ilu ideaali alusena toonud välja idee täiuslikult moraalsest inimesest. Selles näeb Gadamer, et Kant on loonud võimaluse käsitleda kunsti kui teatud tüüpi moraalse tõe avaldumise sfääri ja ühtlasi võimaluse esile kutsuda eneserefleksiooni inimlik-ajaloolises maailmas, mis tema filosoofia taotlusega ühtib.

Gjesdal leiab samas, et Gadamer pole oma Kanti-tõlgenduses tekstitruu ja on omistanud Kantile oluliselt rohkem, kui tema „Otsustusjõu kriitika“ põhjal on võimalik väita. Gjesdal osutab, et Kant peab kunsti moraalselt relevantseks vaid niivõrd, kui see suudab esitada abstraktseid moraalseid kvaliteete, mitte ei hinda kunsti selle järgi, kuivõrd see

suudab väljendada ajalooliste kogukondade eetilis-poliitilist horisonti. Gjesdal väidab lisaks, et Gadameril pole õigus, kui Gadamer väidab, et Kanti esteetika eeldab üksnes loodusteadustele omast arusaama tõesest ja ratsionaalsusest. Gjesdal toob ka esile, et Kant ei vastanda looduslikku ja kunstilist ilu omavahel nii teravalt nagu Gadamer väidab ning et Gadamer omistab Kantile ekslikult mitte-hermeneutilise kontseptsiooni looduslikust ilust.

Kasutatud kirjandus

Gadamer, H-G. (2002). *Hermeneutika universaalsus: valik esseid ja intervjuusid*, Ilmamaa, Tartu.

Gadamer, H-G. (2004). *Truth and Method*, Continuum Publishing Group, London.

Gjesdal, K. (2009). *Gadamer and the Legacy of German Idealism*, Cambridge University Press, New York.

Kant, I. (1987). *Critique of Judgment*, Hackett Publishing Group, Indianapolis.

Kant, I. (1998). *Critique of Pure Reason*, Cambridge University Press, Cambridge.

HANS-GEORG GADAMER AND KANTIAN APPROACHES TO ART

Resümee

This bachelor's thesis aims to give a brief overview of the aesthetic theories of Immanuel Kant and Hans-Georg Gadamer. Kant's main goal with his Critique of Judgment was to complete his system of critical philosophy by finding a link between nature and morality in the faculty of reflective judgment. Kant's descendants in the spirit of his critical philosophy disregarded everything which did not satisfy the criteria of natural sciences as subjective. Therefore, Gadamer blames Kant for the advent of what he calls "aesthetic consciousness", a view which separates a work of art from its deeper meaning and place in history, only emphasizing its immediate, empirically perceived aesthetic qualities. Thus Gadamer claims that because of this, it is now significantly more difficult for people to experience the type of truth that is inherent in art, which leads people towards self-understanding. Kristin Gjesdal however claims that Gadamer has misconstrued Kant's views. Her main criticism towards Gadamer is that he has not properly understood Kant's views on the experience of natural beauty, which Kant views as intrinsically meaningful. Gadamer on the other hand finds nature to be hermeneutically empty, because one is able to assign any kind of meaning to nature according to their subjective mood.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Martin Piir

1. Annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Hans-Georg Gadamer ja kantiaanlikud kunstikäsitlused“, mille juhendaja on Andrus Tool, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Martin Piir

19. 05. 2022